

RECENZIJAS

Ilga Zagorska. *Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2012. 206 lpp.: il.
ISBN 978-9984-879-12-3

Jau kopš 19. gadsimta otrās puses arheologi pētījuši liecības par akmens laikmeta iedzīvotājiem Latvijas teritorijā. Jāatzīst, ka gandrīz visi atklātie pieminekļi un iegūtais arheoloģiskais materiāls attiecināms uz apdzīvotību laikā pēc pēdējā leduslaikmeta, t.i., vidējā un vēlajā akmens laikmetā (9000–1800 g. pr.Kr. kal.).¹ Tomēr pētnieku uzmanību jau sen piesaistījušas atsevišķas kaula un raga riku priekšmetu formas, kurām analogijas rodamas Ziemeļeiropas senākā akmens laikmeta jeb paleolīta beigu posma kultūrās. Bet par to, ka Latvijas teritorija bijusi apdzīvota jau paleolīta beigās, varam droši runāt kopš 1973.–1974. gada, kad Ilga Zagorska aizsāka Salaspils Laukskolas apmetnē atrasto krama priekšmetu analīzi un konstatēja to atbilstību paleolīta priekšmetiem, kādi atrasti citur Eiropā. Tās ir laiks ap 10500–9200 g. pr.Kr. (kal.), kad Skandināvijas ledājs vēl tikai kusa, kad Somiju un Ziemeļzviedriju joprojām klāja ledus sega, bet Latvijas teritorijā pastāvēja tundras apstākļi, kur mita ziemeļbrieži.

Kā aprakstīts recenzējamajā darbā, pēc šobrīd zināmajām liecībām Latvijas teritorija iezīmē apdzīvotības vistālāko ziemeļu robežu Baltijas jūras baseina austrumu krastā. Lietuvā cilvēks ienāca agrāk, un tur liecības par apdzīvotību paleolītā ir bagātīgākas; Latvijā zināmas nedaudzas apmetņu vietas un savrupatrasti priekšmeti; Igaunijā liecības par cilvēka klātbūtni šajā laikposmā līdz šim nav konstatētas. Toreiz, šķiet, Latvijas teritorija Ziemeļeiropas iedzīvotājiem bija *Ultima Thule* – pati tālākā iepazītā ziemeļaustrumu teritorija.

Paralēli darbam pie citām tēmām pēdējos gadu desmitus Ilga Zagorska sistemātiski apkopojusi liecības par dabas vidi un cilvēka klātbūtni

¹ Recenzijā viscaur doti kalibrētie ¹⁴C datējumi, kas atbilst vecumam kalendārajos gados pr.Kr.

Latvijas teritorijā “ziemeļbriežu laikmetā”, cenšoties izveidot iespējami pilnīgāku priekšstatu par Latvijas senākajiem iedzīvotājiem. Šī tēma iepriekš aplūkota daudzos autores zinātniskos rakstos latviski un angļiski. Monogrāfija “Senie ziemeļbriežu mednieki Latvijā” ir ilgi gaidīts un ļoti nepieciešams apkopojošais darbs par šo tēmu. Tajā Ilga Zagorska plašāk iztīrījis visas līdz šim iegūtās liecības par paleolīta laiku Latvijā, skatot šīs liecības Ziemeļeiropas kontekstā un izmantojot ļoti plašu salīdzināmā materiāla bāzi.

Darba pirmajās nodaļās lasītājs tiek iepazīstināts ar vides apstākļiem un apdzīvotību Ziemeļeiropā kopumā un ar šīs tēmas izpētes vēsturi Latvijā. Seko četras galvenās nodaļas. Pirmajā no tām – “Leduslaikmeta beigu posms Latvijā” raksturoti vides apstākļi, fauna un senāko iedzīvotāju ienākšanas ceļi. Nodaļa “Vēlā paleolīta dzīvesvietas un savrupatradumi” aplūkotas visas zināmās atradumu vietas, galveno uzmanību veltot Salaspils Laukskolas apmetnei, kas joprojām ir vienīgā plaši pētītā šī laikposma dzīvesvieta Latvijas teritorijā. Pārējās divās nodaļās – “Senāko iedzīvotāju saimnieciskās aktivitātes” un “Vēlā paleolīta ziemeļbriežu mednieku sabiedrība” sniegts arheoloģiskais un etnogrāfiskais salīdzināmais materiāls, pateicoties kuram iespējams skopās arheoloģiskās liecības interpretēt plašāk, izveidojot priekšstatu par senāko iedzīvotāju dzīvesveidu. Grāmatu papildina īss kopsavilkums angļiski un poļu traseoloģijas speciālistes Malgožatas Viņarskas-Kabacinskas apraksts par Salaspils Laukskolas krama priekšmetu funkcionālās analīzes rezultātiem.

Grāmatas vizuālā noformējuma galvenais elements ir aerofoto ar Daugavas tecējumu – atbilstoši autores tēzei, ka senākie iedzīvotāji Latvijā ienāca pa lielo upju ielejām. Darbs ir bagātīgi ilustrēts ar oriģināliem un pārpublicētiem attēliem; iespaidu paspīlgtina 15 krāsainie fotoattēli.

Ne satura, ne stila ziņā šo darbu nevar vērtēt kā tīri akadēmisku vai arī tīri populārzinātnisku. Autore centusies apmierināt dažādu lasītāju grupu vajadzības. Savā ziņā šo uzdevumu atvieglina paleolīta pētījumu ļoti specifiskais raksturs: gan kolēģiem arheologiem, gan plašākai publikai vienlīdz noderēs tekstā dotie ar leduslaikmeta vidi un krama tehnoloģiju saistīto jēdzienu skaidrojumi. (Lasītājiem noderīgs būtu bijis arī neliels glosārijs, paskaidrojot krama apstrādes un krama priekšmetu terminoloģiju.)

Teksts ir viegli uztverams, plūstošs, grāmatu padarot saistošu plašākai auditorijai. Darbs atbilst arī visām svarīgākajām zinātniskas monogrāfijas prasībām: tai ir pilns zinātniskais aparāts (izmantota ļoti plaša literatūras bāze, arī pašas jaunākās ārzemju publikācijas no 2009. un 2010. gada), pie zīmējumu tabulām norādīti atradumu inventāru numuri utt.

Monogrāfija aptver arī pašus jaunākos datus par leduslaikmeta beigu posmu Latvijas teritorijā, piemēram, jaunāko informāciju par ziemeļbriežu DNS pētījumiem un aprakstu par Mellupītē (Ventas baseinā) atrasto Lingbi tipa rāga rīku, kurš šobrīd ir Latvijā senākais ar ^{14}C metodi datētais cilvēka darinātais priekšmets.

Jāsaka, ka, neskatoties uz grāmatas ievadā doto skaidrojumu, visus, izņemot pašus apķērīgākos, lasītājus noteikti mulsinās darbā paralēli izmantotās divas hronoloģiskās skalas: nekalibrētie radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datējumi, kas neatbilst kalendārajiem gadiem (norādīts absolūtais vecums), un kalibrētie datējumi, t.i., datējumi, kas matemātiski pārveidoti, lai iegūtu kalendāro laika skalu (g. pr.Kr. kal.). Autore gan pamato, kāpēc lietota dubultā sistēma, un, tekstā minot datējumus, norāda, kura laika skala konkrētajā gadījumā izmantota, tomēr zināms sajukums ir neizbēgams. Pēc recenzenta uzskatiem, šādā darbā, kas paredzēts plašam lasītāju lokam, tekstā labāk būtu bijis minēt tikai kalibrētos jeb kalendārajai laika skalai atbilstošos datējumus, nekalibrētos datējumus (kas ir tikai speciālistam nepieciešami tehniskie dati) norādot vienīgi parindēs. Attiecībā uz tik senu laiku kā paleolīta beigu posms “nobīde” starp abām skalām ir ievērojama – vairāk nekā pusotrs gadu tūkstotis. Piemēram, ja paraugs no 2009. gadā Mellupītē atrastā Lingbi tipa rāka (50. att.) uzrāda absolūto vecumu pēc ^{14}C skalas 10399 ± 47 gadi, kas tajā pašā skalā atbilst 8449 ± 47 g. pr.Kr. (jāatņem 1950 gadi), tad kalibrējot iegūstam datējumu kalendārajos gados 10440–10050 g. pr.Kr.²

Latvijas mezolīta un neolīta (vidējā un jaunākā akmens laikmeta) arheoloģiskais materiāls ir ļoti bagātīgs un līdz ar to paver plašas analīzes un interpretācijas iespējas, bet liecības par paleolīta iedzīvotājiem ir ārkārtīgi skopas: saglabājušies tikai krama priekšmeti un atsevišķi savrupatrasti rāga un kaula rīki. Nav nekādu palieku no mājokļiem, nav saglabājušies ne pavardi ar oglītēm, ne stabu bedres, ne pārtikā izmantoto dzīvnieku kauli, nav arheoloģiskā kultūrslāņa šī termina parastajā nozīmē. Līdz ar to, lai iegūtu priekšstatu par šī laikposma iedzīvotāju saimniecību un sabiedrību, autorei, tāpat kā citiem Ziemeļeiropas paleolīta pētniekiem, ir bijis ļoti lielā mērā jāpaļaujas uz rekonstrukcijām, izmantojot salīdzinošos etnogrāfiskos datus un teorētiskos modeļus. Liela nozīme ir arī M. Viņarskas-Kabacinskas traseoloģiskajam pētījumam par Salaspils Laukskolas krama priekšmetiem, ļaujot vismaz daļēji rekonstruēt, kādam nolūkam un cik intensīvi lietoti konkrēti rīki. No šīm ārkārtīgi skopajām liecībām

² Sk.: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21 (2003), tabula 10. lpp.; Māris Zunde (2011). Par radioaktīvā oglekļa (^{14}C) datēšanas metodi un tās pielietojumu arheoloģijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 95.–115. lpp.

izveidot zinātniski pamatotu, lai arī daļēji teorētisku priekšstatu par šo laikposmu – tas ir I. Zagorskas un viņas kolēģu paleolīta pētnieku lielākais veikums.

Lai gan autore apņēmusies tagad intensīvāk pievērsties mezolīta laika pētniecībai, tomēr arī Latvijas paleolīta izpētē sagaidāmi vēl daudzi jaunatklājumi. Par to, kādi tie varētu būt, varam daļēji nojaust, lasot šo darbu. Pirmkārt, kā minēts grāmatas tekstā, līdzšinējie paleolīta atradumi koncentrējas tajos rajonos, kur notikusi intensīva vēlāku periodu arheoloģisko pieminekļu izpēte, piemēram, Daugavas krastos starp Pļaviņām un Salaspili. Varam gaidīt licības par senākajiem iedzīvotājiem arī citos reģionos, piemēram, Ventas baseinā, ja arī tur norisināsies intensīvāka arheoloģiskā pētniecība. Tātad kopaina par apdzīvotību šajā periodā varētu būtiski papildināties telpiskā ziņā.

Otrkārt, var būtiski mainīties priekšstats par senāko iedzīvotāju medīto faunu. Piemēram, grāmatā uzskaitīti nesen iegūtie mamutu kaulu un zobu datējumi Austrumbaltijā, un izrādās, ka mamuti šo reģionu vēl apdzīvoja laikā, kad ienāca pirmie cilvēki. Tātad iespējams, ka nozīmīgs medību objekts senākajiem Latvijas iedzīvotājiem bija ne tikai ziemeļbriedis, bet arī mamuts.

Treškārt, varam konstatēt, ka Latvijas teritorija Ziemeļeiropas paleolīta beigu posma izpētes kopainā ir nozīmīga ne tikai kā apdzīvotības tālākā ziemeļaustrumu robeža, bet arī kā unikāla teritorija, kur *saglabājušās paleolīta apmetnes upju grīvu rajonos*. Okeāna līmenis laikā kopš pēdējā apledojuma ir būtiski cēlies, applūdinot Ziemeļjūras un Baltijas ledus ezera senās piekrastes teritorijas Eiropas ziemeļrietumu daļā. Līdz ar to šajā reģionā paleolīta beigu posma apmetnes pie upju grīvām un jūras/ledus ezera piekrastē mūsdienās meklējamas dziļi jūras dzelmē. Vācijā, Lielbritānijā, Francijā un citās Rietumeiropas valstīs visas pētītās paleolīta apmetnes raksturo apdzīvotību *iekšzemes rajonos*. Turpretī Latvijā atklātas dzīvesvietas arī pie senajām upju grīvām. Atradumu vietas pie Daugavas un Lielupes ietekām Baltijas ledus ezerā mūsdienās atrodas uz sauszemes tikai tāpēc, ka Latvijas teritorija līdz ar Skandināviju laikā kopš pēdējā leduslaikmeta piedzīvojusi zemes garozas celšanos, “apsteidzot” globālo okeāna līmeņa celšanos (sk. 1. att. aplūkojamajā darbā). Tādējādi Latvijā iegūtie dati palīdz aizpildīt “balto plankumu” Ziemeļeiropas paleolīta beigu posma izpētē, ļaujot raksturot apdzīvotību lielo upju grīvu rajonos.

Šajā sakarā nozīmīgs ir autores pieļāvums, ka “senie cilvēki medīja ne tikai ziemeļbriežus, bet izmantoja arī Baltijas ledus ezera bagātības – zivis,

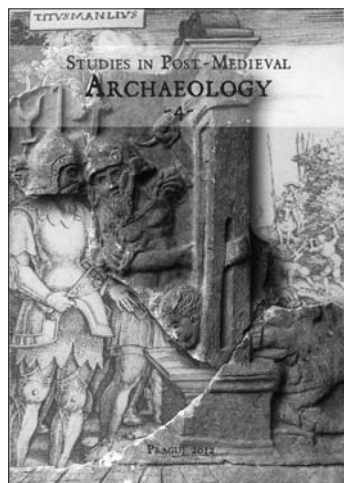
roņus” (105. lpp.). Par Baltijas ledus ezera faunu trūkst tiešu datu, tomēr igauņu paleozooloģe Lembi Leugasa izsaka pieņēmumu, ka šo saldūdens baseinu varēja apdzīvot aukstummīlošas saldūdens zivis un arī pogainais ronis.³ Līdz ar to jājautā: vai mūsu senākie iedzīvotāji upju ieteku rajonus apmeklēja galvenokārt, lai medītu ziemeļbriežus, vai arī viņi bija jau adaptējušies jaunu iztikas līdzekļu gūšanai no lielā saldūdens ezera, kāds toreiz bija Baltijas jūras baseins? Šobrīd vēl nav nekādu datu, kas izgaismotu šo jautājumu.

Priekšstati par Latvijas senākajiem iedzīvotājiem neapšaubāmi vēl pilnveidosies autores turpmāko pētījumu gaitā, bet šī monogrāfija sniedz zinātniekiem, studentiem, skolotājiem, mācību grāmatu autoriem un plašākam interesentu lokam tik ļoti nepieciešamo pārskatu par pēdējo gadu desmitu lielajiem atklājumiem šajā pētniecības laukā.

Valdis Bērziņš

³ Lembi Lõugas (1997). *Post-Glacial Development of Vertebrate Fauna in Estonian Water Bodies. A Palaeozoological Study*. Tartu: Tartu University Press (Disertationes Biologicae Universitatis Tartuensis), pp. 48–50, 52–53.

Studies in Post-Medieval Archaeology, 4: Written and iconographic sources in post-medieval archaeology. Ed. Jaromír Žegklitz. Praha: Archaia, 2012. 509 p.: il. (*Pētījumi jauno laiku arheoloģijā, 4: Rakstītie un ikonogrāfiskie avoti jauno laiku arheoloģijā*)

Arheoloģijas zinātnei attīstoties, tā kļūst arvien “jaunāka” – ja 20. gs. sākumā ar arheoloģiju saprata tikai senāko vēstures periodu izpēti, par kuriem nebija saglabājušies rakstītie avoti, tad 21. gs. izrakumus veic pat 20. gs. veidojušos zemes slāņos un vāc arī tajos atrodamās cilvēku dzīves liecības. Par lūzuma punktu un pārmaiņu aizsākumu jāuzskata pēckara gadi, kad Otrā pasaules karā sagrauto Eiropas pilsētu atjaunošanas laikā radās iespēja veikt plašus izrakumus un līdz ar to attīstīt viduslaiku arheoloģiju. Tā kā